

Sürgün Şairi Mahmud Bayram et-Tûnisî

The Exiled Poet Maḥmūd Bayram Al-Tūnisî

Ömer İSHAKOĞLU¹

Öz

Mahmud Bayram, Tunus asıllı bir aileye mensup olarak Mısır'da doğdu ve yetişti. Hayat şartları düzenli bir eğitim almasına engel olsa da zekâsı ve okumaya olan ilgisi sayesinde toplumun önde gelenleri arasına girmeyi başardı. Ancak mücadeleci ruhu ve haksızlıklara karşı olan duyarlılığı neticesinde özellikle sömürge güçleri ve onların güdümünde olan yönetimler tarafından sürgün cezasına çarptırıldı. Hayatının önemli bir bölümünü sürgünde ve zor şartlar altında geçirdi. Buna rağmen Mısır'da başlamış olduğu yazın hayatına sürgünde de devam etti. Çeşitli gazete ve dergilerde idareci ve yazar olarak çalıştı. Şiir, makale, öykü ve makâme türlerinde eserler vermiş olsa da, halk dilinde yazdığı zecelleri ve şarkı sözleri ile tanındı. Bu yüzden edebiyat dünyasında hak ettiği yeri bulamadı. Kendisi hakkında Türkçe müstakil bir çalışma yapılmamış olmasından dolayı kaleme alınan bu makalede; Mahmud Bayram'ın ihmal edilerek görmezden gelinen kişisel yönleri ile yazdığı birçok edebi tür hakkında incelemede bulunulmuştur. Ayrıca edebiyatçı kimliğine ek olarak, siyasi ve reformcu bir yapıya sahip olduğu ve bunun için çetin mücadelelere giriştiği görülmüştür. Kendisine yakıştırılan halk sanatçısı sıfatının yanı sıra, aynı zamanda edebi değeri yüksek ürünler verdiği de tespit edilmiştir. Bütün bunların ışığında; yazdığı her bir edebi tür hakkında müstakil çalışmaların ya da bilimsel tezlerin kaleme alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Mahmud Bayram et-Tûnisî, Mısır, Tunus, Zecel, Ümmü Gülsüm

ABSTRACT

Maḥmūd Bayram was born and raised in Egypt as a member of a Tunisian family. Although his circumstances prevented him from receiving a regular education, he eventually became a leading figure in society thanks to his intelligence and devotion to study. However, Bayram's fighting spirit and sensitivity to injustice resulted in him being sentenced to exile by the colonial powers and the administrations under their control. Despite spending most of his life in exile under difficult conditions, he continued the literary pursuits that he had started in Egypt. He also worked as a manager and writer for various newspapers and magazines. Although he produced works in genres such as poetry, articles, stories, and maqāms, he was best known for his zadjal and song lyrics written in the local vernacular. Consequently, Bayram did not achieve the recognition he deserved in the literary world. This article, which addresses the absence of a private study of him in Turkish, examines the many literary genres in which

¹Istanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: Ö.i. 0000-0002-3304-3897

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ömer İSHAKOĞLU (Doç. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili
ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: o.ishakoglu@gmail.com

Başvuru/Submitted: 02.03.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
13.03.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
15.03.2022

Kabul/Accepted: 16.03.2022

Atıf/Citation: Ishakoglu, Omer. "Sürgün Şairi Mahmud Bayram et-Tûnisî." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 40 (2022), 195-214. <https://doi.org/10.26650/jos.1081510>

Maḥmūd Bayram wrote and considers previously neglected personal aspects of his works. Alongside his literary identity, Bayram often adopted political and reformist structures and engaged with difficult struggles accordingly. While the title of folk artist was attributed to Bayram, this study demonstrates that he also produced works of high literary value. Thus, it would clearly seem beneficial to undertake individual studies or learned dissertations about his works in each literary genre.

Keywords: Maḥmūd Bayram al-Tūnisī, Egypt, Tunisia, Zadjal, Umm Kulthum

EXTENDED ABSTRACT

Maḥmūd Bayram al-Tūnisī was born on March 23, 1893 in Alexandria, Egypt. His ancestor Bayram, who was of Turkic origin, served in the army commanded by Koca Sinān Pasha (981/1574) that captured the Khalk al-Wādī castle in the east of Tunis from its Spanish occupiers. This ancestor of Bayram would later settle in Tunisia. Muṣṭafā al-Tūnisī, Maḥmūd Bayram's grandfather, left Tunisia to perform his pilgrimage in the first half of the 19th century. When passing through Alexandria on his return, he chose to remain there on a permanent basis. After his primary education, Maḥmūd Bayram only undertook formal education irregularly because his father had passed away, leaving him to undertake certain responsibilities. Nonetheless, Bayram attended classes at local madrasas, during which time he received some unofficial religious education, negotiated various issues with the students there, and borrowed books from the madrasa libraries. He particularly loved to read poems of the zadjal type by folk writers such as 'Uthmān Djalāl, al-Ḳavsī, Īmām al-'Abd, and 'Abd Allah Nedīm. In addition to private reading, Maḥmūd Bayram had the opportunity to improve himself by participating in literary gatherings. Among these, the Democratic Discourse Society, founded in Alexandria, had an important place. Bayram also frequented a small coffee house, which became a frequent destination for writers and artists. Poets such as Aḥmed Zeki Abū Shādī (d. 1955) and composers such as Sayyed Darwīsh (d. 1923) often visited the coffee house, and Bayram would later be in close contact with these personalities and undertake joint works with them. Bayram thus embarked on a life that would attract the attention of many people in the future, seeking through his own efforts and exertions to compensate for his inability to receive a regular education.

Alongside family troubles, Maḥmūd Bayram also suffered from the political crisis in Egypt. British colonial oppression, combined with the politics of the ruling royal family and the intrigues of collaborators, seriously affected the people. Bayram, who was deeply troubled by this situation, attended the meetings of the aforementioned Democratic Discourse Society and mirrored his own feelings and those of the population in the poems he read there. Bayram began to send some of his poems to the al-Ahālī newspaper, published by 'Abd al-Ḳādīr Ḥamza in Alexandria. From 1916, people began to read poems in the pages of this newspaper, written in fluent language and articulating their own problems. Maḥmūd Bayram's poems disturbed the colonial powers and the administrations under their control, and he was sentenced to exile. Bayram's exile in France lasted 13 years, from 1919 to 1932. During this time he traveled to Tunisia once and stayed there for several weeks. He also escaped from France with a fake passport in 1922 and returned to Egypt, but could only hide for six months and was again exiled to France once he was noticed. Bayram found his years in exile difficult and had to

work very hard. He then spent the years 1932–1937 in Tunisia. During this time, he joined with youth who struggled against the colonial order and sought to remedy the underdevelopment of their society. He published the newspaper *Shabāb* (Youth) for them and assumed the role of editor-in-chief at another newspaper. He was asked to raise public awareness by writing bravely in his articles in these publications. Nonetheless, he was compelled to leave the country in 1937 when he disturbed certain circles in Tunisia and the French colonial administration. He was sent to Beirut, then under French mandate, and from there to Damascus. Since it was known that Bayram would be uncomfortable in these places, he was placed on a ship bound for Senegal, then also a French colony. When the ship stopped at Port Said, Egypt, Bayram found a way to disembark and after hiding in the city for a time, went to Cairo. He sought amnesty for himself by using important personalities he knew in Cairo as intermediaries and by penning an ode to King Fārūḳ, then head of the royal family, asking forgiveness.

After the revolution in Egypt on October 23, 1952, Maḥmūd Bayram, who wrote poems praising both the revolution and those who carried it out, was granted citizenship by Egyptian President Djamāl ‘Abd al-Nāṣir in 1954. In addition to his restored reputation, Bayram was deemed worthy of a first-degree science and art award. Bayram, who lived more comfortably from this date until his death in 1961, not only continued to write in newspapers and magazines but also enhanced his fame by writing lyrics for Egypt’s leading artists, especially Umm Khulthum.

Maḥmūd Bayram, rather than coming to the fore with his political struggles, attempts to reform the society, and thinker, influenced the masses with his literary aspect and attracted the attention of those who researched him. Some factors were particularly effective in bringing attention to Bayram’s literature. Chief among these was the idea that art and literature are for the people. A writer who does not mix with the people, does not know their problems, and does not live like them, will not be favored by theme. Such a writer appeals to a certain audience, becomes a court poet, and sees literature as a means of making money through flattery. According to Bayram, literature cannot be learned at school and having a diploma is not the way to go. To become a man of letters, it is not enough to study the branches of learning related to literature. Again, according to Bayram, one must remove the barriers between literature and life. Literature cannot be abstracted from life or life from literature. Another factor that helped to promote Maḥmūd Bayram’s literary output was his sarcastic and humorous style. This style, seen in Arabic literary figures such as al-Djāhīz in the classical period and ‘Abd al-Allah Nedīm in the modern period, has features that do not bore the reader, but amuse him and touch his life while aiming to preach and advice by addressing various problems. Bayram reached large masses through his poems and stories, most of which were written in plain, simple, and understandable folk language. The loss of his parents at an early age, and the fact that he left his education halfway and started life early, meant that he was self-taught rather than a scholar, and gained the title of folk artist by mingling with the people. In addition to his numerous articles with political and social content published in newspapers and magazines, Maḥmūd Bayram stands out for his short stories, maqāmes, and poems and zadjals written in colloquial language.

Giriş

Mısırlı şair, gazeteci ve yazar Mahmud Bayram et-Tûnisî (1893-1961), Arap dünyasının 20. yüzyılda yetiştirdiği önemli şahsiyetler arasında yer almaktadır. Bayram, yaşadığı dönemde asıl vatani olan Tunus'un Fransa ve doğup yetiştiği yer olan Mısır'ın İngiltere sömürgesi olması dolayısıyla sıkıntılar çekmiş ve yeri geldiğinde çetin mücadelelere girişmiştir. Ayrıca dâhil olduğu siyasi ve sosyal mücadelelerinin yanı sıra yazmış olduğu makale, şiir ve hikâyelerinde sömürge düzenine karşı direnişi ve toplumun ıslahı için gerekli adımların atılmasını mütemadiyen dile getirmiştir. Yazılarına sirayet eden diğer hususlar ise, uzun yıllar yaşadığı sürgün hayatı, göç ve hasrettir. Bu makalede; Mahmud Bayram et-Tûnisî'nin çektiği bütün sıkıntıların, kaleme aldığı edebi ürünlere yansımalarından hareket ederek örnekler sunmaya ve gölgede kalmış bu önemli şahsiyetin hayatına ışık tutmaya çalışılacaktır.

1. Hayatı

1.1. Soyu ve Ailesi

Mahmud Bayram et-Tûnisî, 23 Mart 1893 yılında Mısır'ın İskenderiye şehrinde doğdu¹. Türk asıllı olup ailesinin nispet edildiği atası Bayram, İspanyolların işgal ettiği Tunus şehrinin doğusundaki Halkulvâdî Kalesi'ni Koca Sinan Paşa kumandasında ele geçiren orduda görev almış (981/1574) ve daha sonra Tunus'a yerleşmişti. Burada Endülüslü tarihçi ve edip İbnu'l-Ebbâr'ın (ö. 658/1260) soyundan bir hanımla evlenmiş, torunları da kendisi gibi idarî ve askerî görevlerde bulunmuştu².

Mahmud Bayram'ın dedesi Mustafa et-Tûnisî, 19. yüzyılın ilk yarısında hac görevini ifa etmek amacıyla Tunus'tan ayrılmış ve dönüş yolunda İskenderiye'ye gelerek burayı kendisine daimi ikametgâh olarak seçmişti. Yaptığı evlilik neticesinde kayınpederi ile birlikte ipek dokumacılığı işiyle uğraşan Mustafa et-Tûnisî, Tunus vatandaşlığından hiçbir zaman vazgeçmemiş ve bu mirası çocuklarına da aksettirmişti³.

Mahmud Bayram'ın babası Muhammed, babasından kendisine kalan ipek dokumacılığı işini büyüterek kardeşi ile birlikte bir fabrika kurmuştu. Yaptığı iki evliliğin ilkinden bir kız çocuğu, ikincisinden ise Mahmud dünyaya gelmişti. Mahmud Bayram'ın, babasını henüz 12 yaşındayken, annesini ise 17 yaşındayken kaybettiği bilinmektedir⁴.

1.2. Yetişme Dönemi

Babası, okuma yazmayı öğrenmesi için Mahmud Bayram'ı fabrikasının bulunduğu mahalledeki Hattâb Zâviyesi'ne bağlı sıbyân mektebine göndermişti. O, okul çıkışında babasının

1 Mahmud Bayram et-Tûnisî'nin doğum günü, çeşitli kaynaklarda farklı zikredilmektedir. Ancak kendisi hatıraları ile birlikte basılan ilk divânın mukaddimesinde doğum gününün 23 Mart olduğunu ifade etmektedir, bkz. *Muzekkerâtî ve 'd-dîvânu 'l-evvel*, (Lübnan-Sayda: el-Mektebetu'l-'Asriyye, t.y.) 5.

2 İbn Ebu'd-Diyâf, *İthâfu ehli 'z-zamân bi-ahbâri mulûk Tûnis ve ahdi'l-emân*, haz. Ahmed Abdusselâm, (Tunus: eş-Şeriketu't-Tunisiyye, 1985), 7: 30.

3 Bayram, *Muzekkerâtî*, 22.

4 Muhammed Salih el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tûnisî fi'l-menfa*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1987), 1: 23-24.

fabrikasına gelerek günün geri kalan kısmını orada geçiriyordu. İlk eğitiminden sonra tahsil hayatına çok düzenli devam edemedi, çünkü babası vefat etmişti ve yerine getirmesi gereken bazı sorumlulukları vardı. Ancak bununla beraber gayri resmî de olsa çevresinde bulunan ve dini eğitim veren bazı medreselerin derslerine katılıyor, oradaki öğrencilerle bazı meseleleri müzakere ediyor ve kütüphanelerinden ödünç kitaplar alıyordu⁵. Bunun yanı sıra İskenderiye Belediye Kütüphanesi'ne de sık sık ziyaretlerde bulunarak, buranın müdürlüğünü yürüten şair Ahmed Ebû Ali'nin yönlendirmeleriyle çeşitli kitapları mütalaa ediyordu⁶. Kendi ifadesine göre; Tahir isimli bir medrese hocasının ödünç olarak kendisine verdiği aruza dair bir kitap, hayatının dönüm noktalarından birini oluşturmuştu. Çünkü bu kitap sayesinde şiire ilgi duymuş ve ilk denemelerini kaleme almaya çalışmıştı⁷. Ayrıca Osman Celâl (1828-1889), Ahmed el-Kavsî (1864-1915), Muhammed İmâmü'l-'abd (1862-1911) ve Abdullah Nedim (1845-1896) gibi zecel⁸ türünde şiirler yazan halk edebiyatçılarının yazdıklarını da severek okuyordu⁹. Özellikle doğup büyüdüğü İskenderiye şehrinden olan Abdullah Nedim'in hem hayatı hem de edebi yönü Bayram'ı oldukça etkilemişti¹⁰.

Mahmud Bayram, kişisel okumalarının yanı sıra bazı edebi mahfillere katılarak kendisini geliştirmeye gayret ediyordu. Bunlar arasında, İskenderiye'de kurulmuş olan Demokratik Söylem Cemiyeti önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim bu cemiyete katılan hatip ve şairler, Mısır'ın içerisinde bulunduğu siyasi ve sosyal durumu eleştiren söylemlerde bulunuyorlardı¹¹. Mahmud Bayram'ın ziyaret ettiği bir diğer mekân ise, edebiyatçı ve sanatçıların uğrak yeri haline gelen küçük bir kahvehane idi. Buraya Ahmed Zeki Ebû Şâdî (ö. 1955) gibi şairler ve Seyyid Derviş (ö. 1923) gibi bestekârlar sıklıkla gelmekteydi. Nitekim Bayram, daha sonra bu şahsiyetler ile yakın ilişki içerisinde bulunacak ve ortak çalışmalara imza atacaktı¹². Böylece düzenli bir eğitim alamamasından kaynaklanan boşluğu, kişisel çaba ve gayretleriyle kapatmaya çalışarak, ileride birçok kesimin dikkatini çekecek bir hayata dâhil oluyordu.

5 Bayram, *Muzekkerâtî*, 23-25.

6 Abdul'alim el-Kabbânî, *Mahmûd Bayram et-Tûnisî*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, 1969), 9.

7 Bayram, *Muzekkerâtî*, 25.

8 Endülüs'te ortaya çıkan bir halk şiiri türüdür. Sözlükte "oyynamak, şarkı söylemek" anlamına gelen zecel Endülüs'te geliştirilen, Arapça gramer kurallarına uymayıp mahallî telaffuz ve kullanımları esas alan halk şiiri türünün adıdır. Endülüs'te müveşşah türü şiir yaygınlaşınca gramer kurallarından haberdar olmayan halk bundan etkilenerek zecel söylemeye başlamıştır. Zecel şairine zeccâl denir. Halk müveşşahlarına zecel isminin verilmesinin sebebi, güftelerinin kolayca bestelenebilmesinin yanında vezninin de raks hareketlerine uygun olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Musa Yıldız, "Zecel", *DİA*, c. XLIV, (İstanbul: TDV, 2013) 176-177.

9 Muhammed Kâmil el-Bennâ, *Bayram et-Tûnisî kemâ 'araftuhu*, (Kahire: Metâbi' Cerideti's-Sabâh, 1961), 15.

10 Mahmud Bayram'ın kendisinden çok etkilendiği Mısırlı hatip, gazeteci ve şair Abdullah Nedim (1845-1896), zecelleriyle ön plana çıkmış ve şiirlerinde toplumun ıslahı için gerekli adımların atılmasını dile getirmişti. Şiirlerine yansıyan diğer bir husus ise, uzun yıllar yaşadığı sürgün hayatı, göç ve hasretti. Hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında bkz. Ömer İshakoğlu, "Sürgünde Yaşamış Bir Şair: Abdullah Nedim", *Doğu Göç Edebiyatı* içinde, haz. Onur Kılıçer-Hatice Görgün (İstanbul: Demavend Yayınları, 2017), 153-160.

11 Muhammed Kâmil el-Bennâ, *Mahmûd Bayram et-Tûnisî: Kısâratu'l-'edebi's-ş-a'bi*, (Tunus: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1983), 18.

12 Yusri el-'Azb, *Ezcal Mahmûd Bayram et-Tûnisî: dirâse fenniyye*, (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1981), 24.

Mahmud Bayram, babasının vefat etmesinden sonra ikinci bir evlilik yapan annesi ile bir süre yaşamış ve marangozluk yapan üvey babasının yanında da çalışmıştı. Ancak kalem tutmaya alışmış birine zor gelebilecek bu işi benimseyememiş ve annesinin vefat etmesi üzerine de yalnız kalmıştı. Babasından kalan dokuma fabrikasındaki payını amca çocuklarına satarak, kendisini okuma yazmaktan alıkoymayacak daha basit bir iş arayışına girdi. Küçük bir bakkal dükkânı açtı ve arta kalan parasını da evlilik hazırlıklarına harcayarak, mahallesinden tanıdığı bir aktarın kızıyla evlendi¹³. Babasından kalan evi kiraya vererek, kayınpederi ile yaşamaya başladı. Bu evliliğinden bir oğlu ve bir kızı dünyaya geldi. Kayınpederi muhasebe işlerinden iyi anladığından, parasal konularda onu rahatlatmış ve bazı işlerin takibini kendisi yapmıştı. Bu süre zarfında Bayram kendisini okumaya ve edebiyata adanmıştı. Gerek evde gerekse bakkal dükkânında boş bulduğu her vakti değerlendiriyordu¹⁴. Çok geçmeden yazı hayatı ticari hayatına galip geldi ve bakkal dükkânını kapatarak matbuat âlemine yönelmeye başladı. Bu kararı almasında, kira gelirlerinin vermiş olduğu rahatlığın yanı sıra yaşadığı toplumun çektiği sıkıntılara duyarsız kalamamasının da payı vardı. Artık yazılarıyla ve şiirleriyle basın organlarında yerini alacak ve amansız bir mücadeleye girişecekti¹⁵.

1.3. Basın Hayatı

Mahmud Bayram, yaşadığı ailevi sıkıntıların yanı sıra Mısır'ın içerisinde bulunduğu siyasi bunalımdan da rahatsızdı. Bir taraftan İngilizlerin sömürgeci baskıları, diğer taraftan iktidardaki kraliyet ailesinin izlediği siyaset ve işbirlikçilerin entrikaları halkı oldukça bunaltmıştı. Bu duruma duyarsız kalmayan Bayram, daha önce zikri geçen Demokratik Söylem Cemiyeti'nin toplantılarına katılmış ve burada okuduğu şiirleriyle hem kendisinin hem de halkının duygularına tercüman olmuştu. Yazdığı bu şiirlerin cemiyet yetkilileri tarafından beğenilmesi üzerine, basın organlarında da yayınlanması fikri uyanmış ve böylece mevcut iktidara karşı açıktan bir mücadelenin ilk hamlesi yapılmıştı¹⁶.

Bayram, daha sonra bazı şiirlerini İskenderiye'de Abdülkadir Hamza tarafından yayınlanmakta olan el-Ehâlî gazetesine göndermeye başladı. 1916 yılından itibaren insanlar artık bu gazetenin sayfalarında fasih dille yazılmış ve kendi sorunlarını dile getiren şiirler okumaya başladılar. Aynı yıl, İsmail Sabri ez-Zevâî tarafından yayınlanan en-Necâh gazetesi'nde de Mahmud Bayram etkin rol aldı¹⁷. Bu gazetelerde yayınlanan şiirlerin çoğu, emek avcılığı yapmakta olan ve nispeten daha meşhur bazı yazarların ismiyle yayınlanıyordu. Ancak Bayram'ın *el-Meclisu'l-Beledî* (= Belediye Encümeni) ismiyle kaleme aldığı kasidesi, içerdiği ağır eleştiriler yüzünden bu yazarları ürkütmüş ve Mahmud Bayram'ın ismiyle yayınlanmıştı. Bu kaside, üslubu ve içeriğiyle editörlerin o kadar hoşuna gitmişti ki, gazetenin ilk sayfasında yer aldı. İngilizlerin

13 el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tünisî fi'l-menfa*, 1: 35.

14 Bayram, *Muzekkerâtî*, 24.

15 el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tünisî fi'l-menfa*, 1: 39-40.

16 el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tünisî fi'l-menfa*, 1: 40-41.

17 el-Kabbânî, *Mahmûd Bayram et-Tünisî*, 26.

güdümünde olan İskenderiye Belediye Encümeni'nin yaptığı yolsuzlukları ve haksızlıkları dile getiren bu şiir, Bayram'a hak ettiği şöhreti getirdi. Artık kendi adıyla şiirler yayınlamak istiyordu. 1919 yılında Mısır'da yaşanan devrim girişimi¹⁸, onun bu isteğini daha da pekiştirdi. Kendisine has ve her türlü dayatmadan uzak bir yayın neşretmek amacındaydı. Eğer gazete veya dergi adını kullanacak olsaydı, burada yazacağı şiirler denetime ve sansüre tabi olacaktı. Bu durumdan kaçınmak için, küçük kitapçıklar şeklinde ve üzerinde “*ne gazete ne dergi*” yazılı *el-Miselle* (= çuvaldız) adlı yayını 4 Mayıs 1919 tarihinden itibaren çıkarmaya başladı¹⁹.

Bu süre zarfında 1919 devriminin liderleri tutuklanmaya başlamış ve Sa'd Zağlül ile arkadaşları ihtilal güçlerince Malta'ya sürülmüştü. Böyle bir ortamda yayınlanan bu küçük bülten, çeşitli edebi türleri kullanarak iğneleyici bir üslupla eleştirilerini dile getiriyor, halkın bastırılmış duygularına tercüman oluyor ve neredeyse onlar adına intikam almaya çalışıyordu. Böylece halkın rahatlamasına ve itibarını geri almasına vesile oluyordu²⁰. Ayrıca bu bülten, İngiliz sömürgesine karşı açılmış bir savaş niteliğindedir. Çünkü ilk sayısında yayınlanan *Yâ Mute'ti 'i'l-Hacer* (= taşı yerinden oynatan) isimli zecelde; sömürgecilerin halkın kanını nasıl emdiği, onlara zulmettiği, mallarını yağmaladığı ve bazılarını ülke dışına sürdüğüne dair ağır eleştiriler yer alıyordu²¹.

Mahmud Bayram, bu bültenin ilk sayısını İskenderiye'de çıkarmış ve daha sonra bu çalışmasını Kahire'ye nakletmişti. Buna gerekçe olarak; İskenderiye'deki kimi basın organlarının düşmanca tavrını ve Kahire'nin bu tür çalışmalar için daha uygun bir ortama sahip olmasını görmüştü²². Kahire'ye intikalinden sonra iki buçuk ay içerisinde beş sayı daha çıkaran Bayram'ın bu bülteni, altıncı sayıda yayınlanan bir zecel yüzünden durdurulmuştu. Bu zecelde, kraliyet sarayındaki bazı gayr-ı meşru ilişkilere değinen Bayram, ayrıca mevcut yönetimin halkın sorunlarına duyarsız kalmasına yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştu. Bu bültenin durdurulması üzerine daha sonra *el-Hazûk* (= kazık) isimli izinsiz bir gazete çıkarması, bardağı taşıran son damla olmuş ve hakkında yurt dışı sürgün kararı alınmıştı. Mahmud Bayram'ın Tunus vatandaşı

18 I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İngiltere'nin Mısır'da işgal şartlarını ağırlaştırması ve Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki bütün hükümler haklarını kaldırdığını ilân etmesi üzerine diğer pek çok siyasetçi gibi İngiliz işgaline karşı açıkça tavrı alan Sa'd Zağlül bu dönemde işgal karşıtlarının gayri resmî sözcüsü durumuna geldi. Osmanlı Devleti'nin mağlûp devletler safında katılacağı Paris Barış Konferansı'nda Mısır halkının da bir heyetle temsil edilmesi gerektiğini savunarak arkadaşları Ali Şa'râvî ve Abdülazîz Fehmî ile birlikte Mısır yüksek komiseri Sir Reginald Wingate nezdinde girişimlerde bulundu. Zağlül başkanlığında çoğu eski Cem'iyetü't-teşriyye üyesi yaklaşık 15 kişilik bir heyet oluşturuldu. Ancak İngiltere bunu kabul etmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Zağlül ve arkadaşları Mısır'ın tam bağımsızlığını kazanması için bir hareket başlattılar. İngiltere, Mısır delegasyonunun Paris'e gitmesine izin vermemekte ısrar edince Başbakan Hüseyin Rüşdî ve kabine üyesi Adlî Yeken istifa etti. Ardından Zağlül ve dört arkadaşı tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi (8 Mart 1919). Bu hadise bütün Mısır'da tepkiyle karşılandı. Kahire başta olmak üzere Mansûra, Feyyûm, İskenderiye, Tanta ve Demenhûr gibi şehirlerde gösteriler düzenlendi. Mısır tarihine 1919 Devrimi olarak geçen bu ayaklanmalarda büyük çapta maddî hasar meydana geldi ve çok sayıda kişi hayatını kaybetti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Görgün, “Sa'd Zağlül” *DİA*, c. XXXV, (İstanbul: TDV, 2008) 378-379.

19 Bayram, *Muzekkerâtî*, 26-27.

20 el-Kabbânî, *Mahmûd Bayram et-Tûnisî*, 53.

21 el-Bennâ, *Bayram kemâ 'arafıhu*, 21.

22 el-Kabbânî, *Mahmûd Bayram et-Tûnisî*, 56.

olması ve o dönem Tunus'un, Fransa'nın sömürge devletlerinden biri sayılması sebebiyle Mısır yönetimi Fransız konsoloslugu'yla temasa geçmiş ve gerekli işlemlerin başlatılmasını talep etmişti. Fransız konsoloslugu yetkilileri de çok geçmeden Mısır polisi ile birlikte kurban bayramına denk gelen bir gecede Bayram'ın evine baskın düzenlemiş ve kendisine yeterli süre tanımadan İskenderiye'ye giden bir trene bindirilerek, oradan da gemiyle Fransa'nın Marsilya şehrine sürgüne gönderilmişti²³. Böylece Mahmud Bayram, 1919 devrimini yapan liderlerin akıbetine uğramış ve bu hadise onun Mısır'da daha da tanınmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca ileriki bölümlerde de görüleceği üzere Fransa'daki sürgün yılları, Bayram'ın mücadelesini bastırmak yerine daha da hiddetlendirmiş ve karşı konulmaz bir hale getirmiştir.

1.4. Sürgün Yılları

Mahmud Bayram'ın Fransa'daki sürgün dönemi, 1919-1932 seneleri arasında 13 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında bir keresinde Tunus'a gitmiş ve birkaç hafta kalmıştır. Orada Bayram ailesinden olan akrabaları ile temasa geçmeye çalışmış, ancak onlardan gerekli ilgiyi göremeyince tekrar Marsilya'ya geri dönmüştür. Tunus'ta kalmamasının diğer bir sebebi de, o dönemde Fransa'nın sömürgesinde zor günler geçiren ülkede işsizlik yaşanması ve Bayram'ın çalışabileceği medya organlarının çoğunun kapatılmış olmasıydı²⁴.

1922 yılında sahte bir pasaportla Fransa'dan kaçarak Mısır'a gelen Bayram, ancak altı ay boyunca gizlenebilmiş ve durumun fark edilmesi üzerine tekrar Fransa'ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgündeki yılları zorluklarla geçmiş ve çok ağır işlerde çalışmak zorunda bırakılmıştır. Bu süre zarfında Mısır makamlarınca affedilmesi için her ne kadar tanıdığı siyasi şahsiyetleri devreye koyduysa da herhangi bir netice alamamıştır. Diğer taraftan Mısır'da yaşayan ailesinin geçimini sağlamak amacıyla Mısır'da yayınlanan gazete ve dergilere yazılar göndermiş, te'liflerinin takma adla neşredilmesini temin ederek hak ettiği ücretin ailesine verilmesini talep etmiştir. Fransa'da geçirdiği süre boyunca hem Fransız toplumunu hem de kültürünü yakından tanıma fırsatı bulan Bayram, gerek sürgün yıllarında gerekse sonrasında kaleme aldığı eserlerde yaşadıklarının izlerini yansıtır²⁵.

1932 yılında Fransa'da yaşanan ekonomik kriz sebebiyle ülkedeki yabancıların ülkeyi terk etmesi istenir. Bunun üzerine Mahmud Bayram da ana vatanı Tunus'a ikinci kez gider. Bu seferinde Tunus'ta daha uygun bir ortam bulan Bayram, hem sömürge düzeni ile mücadele eden hem de geri kalmış toplumun kalkınması için uğraşan gençlerin arasına katılır. Onlar için *eş-Şebâb* adlı gazeteyi çıkarır, ayrıca *ez-Zaman* adıyla yayınlanan bir diğer gazetenin de genel yayın yönetmenliğini üstlenir²⁶. Bu süre zarfında kaleme aldığı yazılarda cesurca davranarak halkı bilinçlendirmesi, Tunus'taki kimi çevreleri ve Fransız işgal yönetimini rahatsız edince 1937 yılında ülkeyi terk etmesi istenir. Fransa'nın manda yönetiminde bulunan Beyrut'a ve

23 el-Bennâ, *Bayram kemâ 'araftuhu*, 30.

24 Bayram, *Muzekkerâtî*, 30.

25 el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tünisî fi'l-menfa*, 1: 109.

26 Bayram, *Muzekkerâtî*, 37.

oradan da Şam'a gönderilir. Bu yerlerde de Bayram'ın rahat durmayacağı bilindiğinden, yine Fransa'nın sömürgesi olan Senegal'e gönderilmek üzere gemiye bindirilir. Gemi, güzergâhı üzerinde Mısır'ın Port Said şehrine uğradığında, Bayram bir yolunu bularak gemiden kaçır ve bir süre bu şehirde gizlendikten sonra Kahire'ye geçer. Başkentte tanıdığı önemli şahsiyetleri aracılık olarak ve o dönem kraliyet ailesinin başına geçmiş olan Kral Faruk'a hitaben bağışlanmasını dileyen bir kaside kaleme alarak hakkında af kararı çıkmasını sağlar. Mısır'da 23 Ekim 1952 tarihinde yaşanan devrim sonrasında, hem devrimi hem de ihtilâli gerçekleştirenleri öven şiirler yazan Mahmud Bayram'a 1954 yılında Mısır devlet başkanı Cemal Abdünnâsır tarafından vatandaşlık verilir. Ayrıca iade-i itibarının yanı sıra birinci dereceden bilim ve sanat ödülüne layık görülür. Bu tarihten itibaren 1961 yılındaki vefatına kadar daha rahat bir yaşam süren Bayram, bir taraftan gazete ve dergilerde yazılar te'lif etmeye devam ederken, diğer taraftan Mısır'ın önde gelen sanatçılara ve özellikle de Ümmü Gülsüm'e şarkı sözleri kaleme alarak şöhretini daha da artırır²⁷.

Resim 1: Mahmud Bayram et-Tünisi'nin Hatırasına Mısır'da Basılmış Bir Pul
(https://ar.wikipedia.org/wiki/بيرم_التونسي)

27 el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tünisî fi'l-menfa*, 1: 238-240.

1.5. Mahmud Bayram ve Ümmü Gülsüm

Mahmud Bayram'ın uzun süren sürgün yılları boyunca ortaya koyduğu mücadeleci ruhu ile kaleme aldığı yazılar ve şiirler, kendisine Arap dünyasında haklı bir şöret kazandırmıştı. Bu yüzden Mısır'a döndüğü 1938 yılının hemen akabinde, ünlü sanatçı Ümmü Gülsüm'den (1898-1975)²⁸ beraber çalışma teklifi alır. Bu hususu Bayram'a sunan müzisyen ve bestekâr Ahmed Zekerîya'dır (1896-1961). Bu tanışma, şairin hayatında önemli bir dönüm noktası oluşturur. Çünkü kendisi şarkı sözleri yazacak, Ahmed Zekerîya bunları besteleyecek ve Ümmü Gülsüm de sahnede seslendirecektir. Böylece Mısır'ın müzik tarihinde çok önemli bir üçlü bir araya gelmiştir. Çok geçmeden Mısır halkı, Ümmü Gülsüm'ün sesinden “*el-Ûlâ fi'l-ğarâm*”, “*Ene fi'ntizâarak*”, “*Habîbî yes'ad evkâtuhu*”, “*el-Hulm*”, “*el-Emel*” ve “*el-Verd cemîl*” gibi şarkıları dinlemeye başlamış ve Mahmud Bayram'ın şöhreti daha da yayılmıştır. Ümmü Gülsüm'ün daha önceki şarkı sözleri; fasih, daha ağdalı ve edebi bir dilde yazıldığından sadece halkın belli bir kesimi tarafından dinlenmekteydi. Oysa Bayram'ın sözleri; halk diliyle ve daha anlaşılır bir şekilde kaleme alınmış olduğundan bütün kesimlere hitap etmiş ve böylece Ümmü Gülsüm'ü dinleyen kitlelerin sayısında zamanla büyük bir artış yaşanmıştır. Ümmü Gülsüm, Ahmed Zekerîya ile zaman zaman yaşadığı problemler neticesinde başka bestekârlar ile çalışsa da, Mahmud Bayram ile olan diyalogunu hiç kesmemiştir. Bu sebeple Bayram'ın yazdığı güfteler, kimi zaman başka müzisyenler tarafından da bestelenmiştir²⁹.

Mahmud Bayram, Ümmü Gülsüm'e 33 şarkı sözü yazmıştır. Bu da Ümmü Gülsüm'ün bütün şarkıları içerisinde % 12'lik bir dilimi oluşturmaktadır. Böylece Ahmed Râmî isimli şairden sonra Bayram ikinci sırada gelmektedir³⁰. Yaklaşık 20 yıllık bir zaman diliminde ikili arasında süren bu birliktelik 5 Ocak 1961'de Bayram'ın vefat etmesiyle son bulmuştur. Vefat haberini sahneyken alan Ümmü Gülsüm, konserinde okuyacağı şarkılarda değişiklik yaparak hüznü bir ruh haliyle Bayram'ın şarkılarına yer vermiştir³¹.

28 Ümmü Gülsüm (Arapça: أم كلثوم) Mısırlı Arap şarkıcı, söz yazarı ve sinema oyuncusudur. Doğu'nun Yıldızı ve Mısır'ın 4. Piramidi olarak da tanınmaktadır. Vokal yeteneği, uzun süren sanat hayatı ve Soğuk Savaş döneminde Arap ülkelerindeki milliyetçi akımı temsil etmesi sebebiyle tüm Arap dünyasında popüler olmuş ve memleketi Mısır'da ulusal simge hâline gelmiştir. 20. yüzyılın en önemli Arap şarkıcıları arasında gösterilir. Hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İzzis Fethullah ve Mahmud Kâmil, *Umm Kulsüm*, (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2001), 21-26.

29 Heysem Ebû Zeyd, “Bayram et-Tûnisî ve Umm Kulsum”, *el-'Arabîyyu'l-Cedîd*, 05 Ocak 2019, Erişim 19.02.2022. <https://www.alaraby.co.uk/بیرم-التونسي-وأم-كلثوم-وآنا-يودع-وحيدى>

30 Fethullah ve Kâmil, *Umm Kulsüm*, 111.

31 Ebû Zeyd, “Bayram et-Tûnisî ve Umm Kulsum”

Resim 2: Mahmud Bayram ve Ümmü Gülsüm
(<https://soundcloud.com/hesham-ramos/sets/bayram-al-tunisi>)

2. Mahmud Bayram'ın Edebi Yönü

Mahmud Bayram, siyasi mücadeleleri, toplumu ıslah girişimleri ve düşünür yönünden çok, edebi hususiyetleriyle kitleleri etkilemiş ve kendisi hakkında araştırma yapanların ilgisini daha çok bu tarafa çekmiştir. Onun bu yönünün ön plana çıkmasında bazı faktörler etkili olmuştur. Bunların başında, sanat ve edebiyatın halk için olduğu fikri gelmektedir. Halkın arasına karışmayan, onların dertlerini bilmeyen ve onlar gibi yaşamayan bir edebiyatçı, halk tarafından teveccüh görmez. Belli bir kesime hitap eder, saray şairi olur ve edebiyatı dalkavukluk yaparak para kazanma aracı olarak görür. Bayram'a göre; edebiyat, okulda öğrenilmez ve diploma sahibi olmak bunun yolu değildir. Edebiyata dair ilim dallarını tahsil etmek, edebiyatçı olmaya yetmez. Yine ona göre; edebiyat ile hayatın arasındaki engelleri kaldırmak gerekir. Ne edebiyat, hayattan soyutlanabilir, ne de hayat edebiyattan. O, bu konudaki duygu ve düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Gerçek edebiyatçı, fabrikada, tarlada, dükkânlarda ve sokaklardadır. Ezher’de, Zeytûne’de ve diğer eğitim kurumlarında değil. O, nahiv ve sarf gibi dile dair ilimlerden önce insandır. İnsanların bakışlarından, kalplerinden ve akıllarından farklı şeyleri görür; hisseder ve düşünür. Bu yüzden insanlar hoşlanmadıkları hususlarda bile ona kulak verir: Onun anlattıkları, el-Eğânî, el-’İkdu’l-ferîd ve el-Kâmil³² gibi kitaplarda tekrar edilen bilgilerden değildir.”³³

32 Bu kitaplar, klasik Arap dili ve edebiyatı alanında kaleme alınmış ansiklopedik edebiyat eserleri arasında yer alır.

33 el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tûnisî fi’l-menfa*, 1: 406-407.

Mahmud Bayram'ın edebi yönünü ayrıcalıklı kılan diğer bir faktör de, kullandığı alaycı ve mizahi özellikleri olan üslubudur. Arap edebiyatında klasik dönemde el-Câhîz ve modern dönemde Abdullah Nedim gibi edebiyatçılarda görülen bu üslup, okuyucuyu sıkmayan, eğlendiren, hayatına dokunan ve aynı zamanda çeşitli problemleri ele alarak vaaz ve nasihat vermeyi amaçlayan özelliklere sahiptir. Bayram, çoğunlukla yalın, basit ve anlaşılır bir halk diliyle kaleme aldığı şiir ve hikâyeleriyle büyük kitlelere ulaşmıştır. Anne ve babasını erken yaşta kaybetmesi, tahsilini yarıda bırakmış olması ve hayata erken atılması, onu mektepli değil alaylı kılmış ve halkın arasına karışarak kendisine fennânû'ş-şa'b (= halk sanatçısı) unvanını kazandırmıştır.

Emîru'ş-şu'âra (= şairlerin prensi) lakabını taşıyan Mısırlı şair Ahmed Şevki'nin (1868-1932), Mahmud Bayram hakkında: "*Fasih Arap şiirinin geleceği konusunda bir kimseden veya bir husustan dolayı endişem yoktu, ama şimdiden itibaren Bayram et-Tûnisî'den endişe ediyorum*" şeklindeki sözü³⁴ haksız bir yargıyı içermekle beraber, Bayram'ın halk nazarında kazanmış olduğu itibarı göstermesi açısından önemlidir. Nitekim kendisine de Ahmed Şevki'ye verilen lakabın bir benzeri yani Emîru şî'ri'l-ammiyye (= ammice şiirin prensi) lakabı da verilmiştir.

Mahmud Bayram'ın gazete ve dergilerde yazdığı siyasi ve sosyal içerikli sayısız makalesi bir kenara bırakılırsa, edebi yönünü ön plana çıkaran şu türde eserler kaleme aldığı görülür. Bunlar; öyküleri, makâmeleri, fasih dilde nazmettiği kasideleri ile halk dilinde yazdığı zecelleridir³⁵.

2.1. Öykücülüğü

Mahmud Bayram, her ne kadar şair kimliğiyle ön plana çıkmışsa da yazdığı öykülerle de adından söz ettirmiştir. İlk öykülerini 1920'li yıllarda Mısır'da kaleme almıştır. Bu öykülerde, şiirlerinde olduğu gibi toplumsal sorunları ele almış, ancak öyküler şiirlerinin gölgesinde kalmıştır. Onun öykücülüğünün ön plana çıktığı dönem ise, Tunus'ta bulunduğu yıllara denk gelmektedir. Çünkü Ali ed-Dû'âcî (1909-1949), Muhammed el-'Uraybî (1915-1946), Muhammed el-Beşrûş (1911-1944) ve et-Ticânî b. Sâlim (1896-1973) gibi öykü yazarlarının yıldızı, o yıllarda Tunus'ta parlamaya başlamıştı. Bu öykücülük hareketi, birçok yazarı olduğu gibi Mahmud Bayram'ı da yeni öyküler yazmaya teşvik etmiştir³⁶.

Mahmud Bayram, ez-Zaman gazetesi'nin genel yayın yönetmenliğini üstlendiği ilk sayısında *Risâletu'l-Ğufrân* adıyla bir öykü yayınladı. Bu öyküsünde, Abbâsî döneminin meşhur şairlerinden Ebu'l-Alâ' el-Ma'arrî'nin (ö. 449/1057) aynı adla kaleme aldığı esere nazirede bulundu. Mizahi bir üslupla ahiret gününü tasvir edip, orada karşılaştığı hem Arap hem de yabancı edebiyatçılarla olan diyaloglarını aktardı. Öykü ile roman arasında bir eser

34 Cubeyl Sâsî, "Mahmud Bayram et-Tûnisî: Hayatuhu ve Şî'rihu ve Muzekkerâtuhu", *Mecelleu'l-Mesâr*, 78 (2007), 94.

35 Mahmud Bayram'ın çalışmalarını bir araya getiren el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb (= Mısır Genel Kitap Kurulu), bunları seri hâlinde bir dizi kitapta yayınlamıştır.

36 Hüseyin Yazıcı, *The Short Story in Modern Arabic Literature*, (Kahire: General Egyptian Book Organization, 2004), s. 114.

olarak kabul edilebilecek bu çalışmasından sonra ilk kısa öyküsünü *el-Câretu'l-Mechûle* (= meçhul komşu) adıyla 1933 yılında yine ez-Zaman gazetesi'nde neşretti. Diğer taraftan, daha önce Mısır'da yayınladığı öykülerini tekrar gözden geçirerek neşretmeye başladı. Tunus'ta bulunduğu yaklaşık beş yıllık süre zarfında 33 öykü yayınladı. En son öyküsünü 1937 yılında es-Serdük gazetesi'nde *Tûnis Tuğannî* (= Tunus şarkı söylüyor) adıyla neşretti. Bayram'ın yayınladığı bu öyküler, kendisinin bu edebi türe verdiği önemi göstermektedir. Nitekim yazdığı öyküler incelendiğinde, o dönemdeki diğer Tunuslu yazarlara göre öykülerinin daha fazla sayıda ve daha ilgi çekici bir üslupla kaleme alındıkları görülür³⁷.

Onun genel olarak edebiyata bakışını yansıttığı en iyi edebi tür öykü olmuştur. Şiire nazaran öyküde daha geniş ve hareket imkânı daha rahat bir alanın bulunduğunu ifade eden Bayram, hem öykü yazarına hem de okuyucusuna bazı sorumluluklar yüklemiştir. “Keyfe Tektubu'l-Kıssa? (= nasıl öykü yazarısın?)” adıyla kaleme aldığı makalesinde önce öykü yazarına seslenerek; her bir öykünün mesaj verme gayesi içermesi gerektiğini, gerçekçi olayları ele alarak toplumun sorunlarına ışık tutmasını, çözüm önerileri getirmesini ve böylece bir misyon üstlenmesini salık vermiştir. Daha sonra okura yönelerek, öyküleri boş vakit geçirme aracı olarak görmemesini, dikkatlice ve uyanık bir şekilde mütalaa etmesini, içeriğindeki mesajları algılamasını ve ibret alarak hayatına tatbik etmesini tavsiye etmiştir³⁸. Bu cümlelerden hareketle, Bayram'ın öykü türüne büyük bir misyon yüklediği ve toplumcu-gerçekçi bakış açısıyla öykülerin kaleme alınması gerektiğini öğütlediği görülür. Nitekim gerek Mısır, gerek Fransa ve gerekse Tunus'ta yazdığı öykülerde onun bu idealleri gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Genellikle öykülerinde, yaşadığı çevrede gözlemediği olumlu ya da olumsuz kimi davranış ve tutumlara dikkat çekerek, bunların sonuçlarına yer vermiştir.

2.2. Makâme Yazarlığı

Makâme, hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden (makâmât) meydana gelen edebî bir tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adıdır. Bu türün ilk defa Bedî'uzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008) tarafından ortaya konduğu görüşü araştırmacıların çoğu tarafından benimsenmiştir. el-Hemedânî'den yaklaşık bir asır sonra gelen Harîrî (ö. 516/1122) ise, makâmelerinde üslûp, amaç ve kurgu bakımından selefının yolunu izlemiş, onun açtığı çığırını daha da geliştirmek suretiyle sürdürmüştür. Makâme türü eserlerin te'lifi sonraki yüzyıllarda da yoğun biçimde devam etmiştir. Modern dönemde Mısır'da makâme sanatını taklit eden birçok edip yetişmiştir. Bunlar arasında Hasan el-Attâr (ö. 1250/1834), Ali Pâşâ Mübârek (ö. 1311/1893) ve İbrâhim

37 el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tûnisî fi'l-menfa*, 1: 435-436.

38 Mahmud Bayram bu makalesini, Tunus'ta neşredilen ez-Zaman gazetesi'nde 20 Haziran 1933 tarihinde yayınlamıştır. Bayram'ın Tunus'ta neşrettiği makale, öykü, makâme ve şiirlerinin çoğu, Muhammed Sâlih el-Câbirî tarafından kaleme alınan *Mahmûd Bayram et-Tûnisî fi'l-menfa* adlı eserin ikinci cildinde toplanmıştır.

el-Müveylihî'nin (ö. 1323/1906) makâmeleri zikredilebilir³⁹.

Mahmud Bayram da makâme türünde sayısız hikâyeler kaleme almıştır. Çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan bu makâmelerin 45 tanesini seçen Tâhir Ebû Fâşâ, müstakil bir çalışma hazırlayarak bunların ayrıntılı tahlillerini yapmıştır⁴⁰. Muhammed Sâlih el-Câbirî ise, Bayram'ın Tunus'ta iken neşrettiği 19 makâmeyi kitabına dâhil etmiştir⁴¹. Bu makâmelerinde alışılmışın dışına çıkan Bayram, çoğunlukla tek bir kahraman seçmek yerine konuya uygun değişik kahramanlar seçmiş ve bazen de olayları nakleden râvilere yer vermemiştir. Ayrıca kullandığı dili basitleştirerek, genellikle yüksek tabakadan insanlara hitap eden makâme türündeki hikâyeleri sıradan halkın bile anlayabileceği seviyeye indirgemiş ve mizahi bir dille iğneleyici bir üslup kullanmıştır. Neredeyse her makâmesinde konuyla ilgili kendi şiirlerine de yer vermiştir. Daha önce öykülerinde görüldüğü gibi toplumsal sorunlara dikkat çekerek, içerik bakımından belli kesimleri hedef almıştır. Bunlar arasında; ilmi camiayı temsil eden hoca ve öğrenciler, cenaze ve defin işleriyle uğraşan görevliler, camilerin etrafını saran dilenciler, insanları sömüren mafya türü çeteler ve cimrilik yaparak başkasının sırtından geçinmeye çalışan asalak tipler yer almıştır. Bu insanların hikâyelerini anlatırken yeri geldiğinde olayları bir üst boyuta taşıyarak siyasilere de dolaylı olarak göndermelerde bulunmuş ve onların bu kesimlerle olan irtibatlarına dikkat çekmiştir. Böylece Bayram, hayatının çeşitli aşamalarında kendisine sıkıntı çıkaran ve yeri geldiğinde halkı da sömüren toplumun bu tabakalarını alaycı bir üslupla ele alarak intikam alırcasına hicvetmiştir⁴².

2.3. Şairliği

Mahmud Bayram, hem fasih dilde hem de halk dilinde birçok şiir kaleme almıştır. İlk şiirlerini fasih dilde yazmaya başlamış, ancak o dönemde Mısır'da okuma-yazma oranının düşük ve daha çok rivayete dayalı şiir geleneğinin halk arasında yaygın olması dolayısıyla zamanla zecel denilen halk diliyle yazılmış şiirleri tercih etmiştir. Bu şiirleri tercih etmesinde büyük halk kitlelerine ulaşarak onların siyasi ve sosyal duyarlılıklarını harekete geçirmek, haklarını savunmak ve yeri geldiğinde sıkıntılarını hafifletecek şekilde onları eğlendirmek gibi kaygılar yatmaktadır. Nitekim daha sonra bu tür şiirlerini bestelenmesi için Mısır'ın önde gelen sanatçıları için kaleme almış ve Bayram'ın şöhreti bütün Arap âlemine yayılmıştır⁴³.

Bayram'ın ilk dönem yazdığı fasih şiirlerine örnek olarak, daha önce adı geçen ve İskenderiye Belediye Encümeni'nin yaptığı yolsuzlukları ve haksızlıkları dile getiren *el-Meclisu'l-Beledi* (= Belediye Encümeni) ismiyle kaleme aldığı ve halk tarafından çokça beğenilen kasidesinden aşağıdaki beyitler örnek olarak verilebilir⁴⁴:

39 Makâme türü ve yazarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Ayyıldız, "Makâme", *DİA*, c. XXVII, (Ankara: TDV, 2003) 417-419.

40 Tâhir Ebû Fâşâ, *Makâmât Bayram*, (Kahire: Mektebetu Medbûli, t.y.).

41 el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tünisi fi'l-menfa*, 2: 627-681.

42 Ebû Fâşâ, *Makâmât Bayram*, 19-21.

43 Marilyn Booth, "Bayram al-Tünisi Azjâl and The Egyptian Community" *al-'Arabiyya*, 15 (1982), 38-39.

44 Ruşdî Sâlih, *Muhtârât Bayram et-Tünisi*, (Kahire: Mektebetu'l-Ustra, t.y.), 22.

قد أوقع القلبَ في الأشجان والكد
 ما شردَ النومَ عن جفني القريح سوى
 إذا الرغيْفُ أتى فالنصف أكله
 وإنْ جلسْتُ فجيبِي لسْتُ أتركه
 وخوف اللصوص وحوف المجلس البلدي
 في الصيفِ إلا كسوتُ المجلس البلدي
 كان أمي بلَّ الله تربتها
 أوصتْ فقالت أخوك المجلس البلدي
Gönlüme hüzn ve keder verdi Bir sevda ki adı Belediye Encümeni
Yaralı gözlerime uyku girmedi Hayaliyle sardı Belediye Encümeni
İkiye böler, yerim ekmeğimi Yarısını yer Belediye Encümeni
Oturduğum vakit iliklerim cebimi Korkutur hırsız ve Belediye Encümeni
Hem yaz hem kış giydirince ailemi Giydirmemi ister Belediye Encümeni
Rahmetli annem bana emanet etti Kardeşindir dedi Belediye Encümeni

Mahmud Bayram'ın yazdığı zecellere örnek olarak, Mısırlılara ve genel olarak Doğululara seslendiği “eş-Şark” isimli şiirinden aşağıdaki dizeler verilebilir⁴⁵:

يا مصري ونت اللي همامني من دون الكل
 هزيل ويحسبك الجاهل عيان بالسل
 من دي الكيوف اللي تصبّر على كتر الذل
 ونمت والعالم فايق قوم بُص وطل
 يا شرق فيك جو منور والفكر ضلام
 وفيك حرارة يا خسارة ويرود أجسام
 فيك سبعميت مليون زلمه لكن أغنام
 لا بالمسيح عرفوا مقامهم ولا بالإسلام

45 Sâlih, *Muhtârât Bayram et-Tûnisî*, 7-9.

Senin için dertlenirim sadece Ey Mısırlı
 Bilmeyen zanneder seni hasta ve kısıtlı
 Nasıl olursun bu kadar zillete sabırlı
 Kalk uyan! Bak dünya nasıl akıyor hızlı
 Ey Şark! Aydınsın ama fikirlerin gerici
 İsteklisin, ama taşırırsın cansız bedenleri
 Yedi yüz milyon adam, hepsi koyun gibi
 Ne İsa 'ya ne de İslâm 'a bağlı zümreleri

Fransa'daki sürgün yılları boyunca her iki türde de şiirler yazan Bayram, Tunus'ta geçirdiği süre zarfında daha çok fasih dili tercih etmiştir. Çünkü o yıllarda Fransız işgali altında bulunan Tunus'ta halk neredeyse Arapçayı unutup, Fransız kültürü ve diliyle yaşamaya zorlanmaktaydı. Bunu gören Tunuslu aydınlar, Arapların ortak lisanı sayılan fasih dilin unutulmamasına ve özellikle matbuat âleminde kullanılmasına özen gösteriyorlardı. Mahmud Bayram da aynı duyarlılığı göstererek, gazete ve dergilerde yayınladığı şiirlerinin çoğunu fasih dilde kaleme aldı. Bu şiirlerinde toplumun içerisinde bulunduğu sıkıntıları dile getirdi ve onları işgale karşı direnmeye çağırdı. Ayrıca kendisinin sürgün hayatını, yaşadığı gurbeti ve ailesine olan özlemini dile getiren şiirler de kaleme aldı⁴⁶.

Mahmud Bayram'ın Fransa'daki sürgün yıllarına dair te'lif ettiği ve "Lyon"⁴⁷ adını verdiği şiirinden alınan aşağıdaki beyitler, onun yaşadığı zorlukları, yalnızlığı ve hasreti dile getirmektedir⁴⁸:

يا شقائي ولؤعتي إن تذكر ث ليالي الخريف في (بلكور)
 حين يكسو الغمام عاصمة (الرو ن) بأبهي من داكنات الحرير
 حين تبدو دمياتها كعذاري وسط عرس معوذ بالبخور

46 el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tünisî fi'l-menfa*, 1: 516-517.

47 Lyon, Fransa'nın güneydoğu tarafında yer alan bir şehirdir ve konum olarak Marsilya ile Paris'in arasında yer alır. Mahmud Bayram, sürgün yılları boyunca bu üç kentte de yaşamıştır.

48 Mahmud Bayram bu şiirini, ez-Zaman gazetesi'nin 8 Ağustos 1933 tarihli sayısında yayınlamıştır. Ayrıca bkz. el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tünisî fi'l-menfa*, 2: 724.

وتَهشُّ النفوس للقرب لما يرعد البرق عاريات الصدور
والدوالي أوراقها هاويات كرقاع تساقطت من خدور
وترى الناس يقعدون فرادى ويقومون أذرعاً في خصور
كل خُلَيْن يبدآن التناجي بين عزف الأبواق والطنبور
*Gam ve kederim artar hatırlayınca Sonbahar gecelerini Bellecour'da*⁴⁹
*Rhône*⁵⁰ *nehri bulutlar kaplayınca Siyah ipek kumaştan bile harika*
Heykelleri, bakireler gibi salınınca Tütsülenmiş bir düğünün ortasında
Gönüller neşe duyar yaklaşınca Şimşek çakınca göğsü açıklara
Asma yaprakları tek tek kopmakta Benzer Haremden düşen parçalara
Rastlarsın tek tek oturan insanlara Arşınlayan yolları soğuk havalarda
Başlar her iki dost fısıldaşmaya Trompet ve tambur sesleri arasında

Bayram, “*Sabren*” adını verdiği diğer bir şiirinde, hem kendisini hem de halkı sabretmeye davet etmiştir⁵¹:

يا صبرُ أنت عزائي حين يكمدني سيرُ الأمور على ما لستُ أختارُ
وأنت سيفي ودرعي إن خرجتُ إلى عرض القفار وإن شطت بي الدار
وأنت أنت عنادي كلما ذهبت بما أدغم أنواء وإعصار
ما دمت في صحبتي فالقفر مأدبة وصلد أحجاره نقل ونوار
ما دمت أنت معي فالسجن ملعبة فيها الأغاريد والقضبان أوتار

49 Bellecour, Fransa'nın Lyon şehrinde bulunan büyük bir meydanın adıdır.

50 Rhône Nehri, Fransa'nın en uzun ikinci ve suyu en bol olan akarsuyudur.

51 Mahmud Bayram bu şiirini, *ez-Zaman* gazetesi'nin 18 Temmuz 1933 tarihli sayısında yayınlamıştır. Ayrıca bkz. el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tûnisî fi'l-menfa*, 2: 688.

Ey sabır! Tek tesellimsin keder vakti *Durumlar iradem dışında geliştii*
Sensin kılıcım ve zırhım sefer vakti *Eveden uzakta geçerken ıssız çölleri*
Yolculukta sen verirsin bana direnci *Estersin kasırğa ve fırtınalar gibi*
Sohbetin çölde bile getirir ziyafeti *Taşları olur gücü ve aydınlık feneri*
Sen varsan, hapisler bile oyun yeri *Türküler var, parmaklıklar çalgı teli*

“*Yâ Muğîs*” adını verdiği şiirinde ise, Allah-u Teâlâ’ya yakarıştta bulunarak ondan yardımını dilemiş ve düşmanların tuzaklarını boşa çıkarmasını arzu etmiştir⁵²:

قد دعاك المحزون في غسق الليل وقد نام كل حي سواكا
 رب أنت اللطيف بالبرِّ والعا صي محيَّبٌ لكل عبد دعاكا
 لك لطف في الخطب لو أنعم المح زون في وقعه يكاد يراكا
 أنا مستعصم بربك في اليمِّ إذا الكائدون مدّوا الشراكا
 فوق ما دبّروا على الأرض كيدٌ كيد رب يدبر الأفلاكا
Dua etti sana karanlık gecede üzgün *Sen hariç mahlûkat uyumuştta bütün*
Rabbim! Uzanır iyi ve kötüye lütfun *Duasını kabul edersin her kulun*
Musibette kederliye ulaşır şefkatini *Neredeyse görünür kendisine izzetini*
Sımsıkı sarılmışım ipine senin *Denizde tuzağına düşünce hilecinin*
Yeryüzündeki bütün hileleri için *Feleklerden tedbirleri var Rabbinin*

Sonuç

Mahmud Bayram, her ne kadar zecelleriyle tanınmış olsa da örnek verilen beyitlerde görüldüğü üzere klasik formda başarılı şiirler kaleme almıştır. Yerine göre ve içinde bulunduğu şartları göz önüne alarak, hedef kitlesinin anlayışına uygun ve onların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde edebiyatı işlevsel hale getirmiştir. Ayrıca toplumcu-gerçekçi bakış açısına

52 Mahmud Bayram bu şiirini, ez-Zaman gazetesi’nin 23 Mayıs 1933 tarihli sayısında yayınlamıştır. Ayrıca bkz. el-Câbirî, *Mahmûd Bayram et-Tünisi fi’l-menfa*, 2: 689.

sahip olduğu için hayalden uzak, halkın anlayabileceği dili ve üslubu tercih etmiştir. Bu durum onun avam dilini, yazı dilinden üstün tuttuğu anlamına gelmemelidir. Kendisi halk edebiyatçısı (fennânu'ş-şâ'b) sıfatıyla toplumsal rolünü icra etmiştir. Çocukluğundan beri hayatını ve mücadelesini örnek aldığı Abdullah Nedim gibi bilgi ve kabiliyetini halkı için sarf etmiştir.

Mahmud Bayram, şiirde olduğu gibi diğer edebi türlerde de başarılı örnekler vermiştir. Gazete ve dergilerde siyasi, sosyal ve edebi içerikli birçok makale kaleme almıştır. Ayrıca modern dönemde ortaya çıkan öykü türünde de şansını denemiş ve özellikle Tunus öykücülüğünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Klasik Arap edebiyatının bir nesir formu sayılan makâmê türünde hikâyeler yazmış olması da Arap dili ve kültürü sahasındaki yetkinliğini göstermektedir.

Diğer yandan kaleme aldığı güfteleriyle devrin en meşhur sanatçısı Ümmü Gülsüm'un ve diğer sanatkarların sesinden iç dünyasını ve duygularını yansıtan hisler, Arap halkına çok daha süratli ve tesir edecek bir şekilde ulaşmış ve daha fazla tanınmasına vesile olmuştur. Bu hususlar göz önüne alındığında; Mahmud Bayram'ın bütün edebi yönleri ile siyasi ve sosyal alandaki düşünceleri hakkında müstakil çalışmaların yapılması faydalı olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ayyıldız, Erol. "Makâmê". *DİA*. XXVII: 417-419. Ankara: TDV, 2003.
- el-'Azab, Yusrî. *Ezcal Mahmûd Bayram et-Tûnisî: dirâse fenniyye*. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1981.
- el-Bennâ, Muhammed Kâmil. *Bayram et-Tûnisî kemâ 'arafuhu*. Kahire: Metâbi' Cerideti's-Sabâh, 1961.
- *Mahmûd Bayram et-Tûnisî: Kisâratu'l-edebi'ş-şâ'bi*. Tunus: ed-Dâru'l-'Arabîyye li'l-Kitâb, 1983.
- Booth, Marilyn. "Bayram al-Tûnisî Azjâl and The Egyptian Community". *al-'Arabîyya*. 15 (1982), 34-51.
- el-Câbirî, Muhammed Salih. *Mahmûd Bayram et-Tûnisî fi'l-menfa*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1987.
- Ebû Fâşâ, Tâhir. *Makâmât Bayram*. Kahire: Mektebetu Medbûlî, t.y.
- Ebû Zeyd, Heysem. "Bayram et-Tûnisî ve Umm Kulsum", *el-'Arabîyyu'l-Cedîd*. 05 Ocak 2019, Erişim 19.02.2022. <https://www.alaraby.co.uk/> بريم-التونسي-وام-كلثوم-وانا-يوذ-ع-وحيدى
- Fethullah İzis ve Mahmud Kâmil. *Umm Kulsûm*, Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2001.
- Görgün, Hilal. "Sa'd Zağlûl". *DİA*. XXXV: 378-379. İstanbul: TDV, 2008.
- İbn Ebu'd-Diyâf. *İthâfu ehli'z-zamân bi-ahbâri mulûk Tûnis ve ahdi'l-emân*. 8 cilt. Haz. Ahmed Abdusselâm. Tunus: eş-Şeriketu't-Tunisiyye, 1985.
- İshakoğlu, Ömer. "Sürgünde Yaşamış Bir Şair: Abdullah Nedim". *Doğu Göç Edebiyatı* içinde 153-160., Haz.

- Onur Kılıçer-Hatice Görgün. İstanbul: Demavend Yayınları, 2017.
- el-Kabbânî, Abdul'alîm. *Mahmûd Bayram et-Tûnisî*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1969.
- Sâlih, Ruşdî. *Muhtârât Bayram et-Tûnisî*. Kahire: Mektebetu'l-'Usra, t.y.
- Sâsî, Cubeyl "Mahmud Bayram et-Tûnisî: Hayatuhu ve Şi'rihu ve Muzekkerâtuhu". *Mecelletu'l-Mesâr*. 78 (2007), 90-94.
- et-Tûnisî, Mahmûd Bayram. *Muzekkerâtî ve 'd-divânu'l-evvel*. Lübnan- Sayda: el-Mektebetu'l-'Asriyye, t.y.
- Yazıcı, Hüseyin. *The Short Story in Modern Arabic Literature*. Kahire: General Egyptian Book Organization, 2004.
- Yıldız, Musa, "Zecel". *DİA*. XLIV: 176-177. İstanbul: TDV, 2013.